

MASCA DE PARADĂ DE LA ROMULA ȘI ÎNCERCAREA DE RECONSTITUIRE A COIFULUI DE CAVALERIE ROMANĂ *

DE

CRISTIAN M. VLĂDESCU

După ce, cu mai mult de 100 de ani în urmă, se făceau primele încercări de precizare a destinației măștilor romane, o primă stabilire verosimilă a funcționalității și categorisirii lor a fost lansată la jumătatea acestui interval de către unul din cei mai buni cercetători ai armamentului roman, Paul Couissin, care a avut meritul de a fi sintetizat noțiuni ce au stat la baza studiilor ulterioare, unele valabile până azi. Chiar la vremea lui nu mai putea fi admisă teoria că aceste măști erau funerare, invocând stratul subțire al metalului din care erau executate și incomoditatea purtării lor de către luptători¹. Teoria era respinsă cu argumente oferite de elementele caracteristice constitutive ale coifurilor în număr mai mare atunci, cu balamale și orificii de nituri practicate pe măști, care dovedeau clar că nu au fost făurite cu atita măiestrie pentru a servi acestui scop. Tot atunci se punca problema folosirii lor ca piese de paradă pe de o parte, pe de alta numai la apărare individuală în luptă, sau chiar cu dublă funcționalitate, susținându-se că metalul subțire este comun tuturor acestor coifuri, cu elemente de întărire alcătuite din benzi metalice pentru cele de luptă, suplinite de ornamentele bogat reliefate la cele de paradă.

Este așadar evident că erau destinate luptătorilor fie în campanie, fie la ceremonie sau la paradă.

Absența monumentelor figurative în acest domeniu și tăcerea textelor veneau oarecum în sprijinul ipotezei că aceste coifuri nu erau de paradă. Singura mențiune despre o mască purtată de soldați romani în perioada secolelor II — III pare să nege întrebuintarea căștii ca piesă de luptă, și anume un pasaj din Arrian (Tact, 33) care face distincția între masca de ceremonie sau de exerciții călări și cea de luptă.

Între extremele acestor teorii se plasează P. Couissin, care presupune că aceste căști, deși frumos modelate, dacă erau destinate să suporte lovituri în întrecerile hipice puteau fi folosite foarte bine și în luptă² și că ar fi inexplicabilă alegerea unor arme de paradă ce puteau incomoda prin

---

* Cîteva observații din prezentul articol au făcut obiectul unei comunicări la sesiunea „De la statul dac centralizat și independent, condus de Burebista, la România socialistă. Istoria unui popor”, Craiova, 18—19 aprilie 1980.

¹ Otto Benndorf, *Antike Gesichtshelme und Sepulkralkmasken*, Viena, 1978. Pentru adepții acestei teorii, vezi Paul Couissin, *Les armes romaines*, Paris, 1926, p. 410, nota 3, cu toată bibliografia și discuțiile purtate.

² P. Couissin, *op. cit.*, p. 415.

forma lor în luptă dacă n-ar fi fost recomandabile pentru eficiența lor defensivă³.

Astăzi există unanimitate în părerile care socotesc că măștile, componente ale coifurilor de ceremonie sau de paradă, chiar dacă esențialmente destinate acestei ținute puteau servi și drept coifuri de luptă în împrejurări neprevăzute.

Oricum, ele erau destinate cavaleriei, în primul rînd unităților auxiliare, dar și formațiunilor călări din legiuni, asociindu-se restului de echipament cu prilejul parăzilor ecvestre sau a manifestărilor hipice, caracterul masculin sau feminin al măștilor de coifuri deosebind echipele hipice aflate în întrecere⁴.

Odată stabilită funcționalitatea, s-a ajuns la o tipologie, împărțire și periodizare a lor.

Primele încercări le-a făcut tot Couissin, care se apropie mult de cele actuale, în uz în literatura de specialitate, el distingînd, pe bună dreptate, în linii mari, valabile și azi, cînd au apărut subdiviziuni cu variantele lor de pe urma înmulțirii materialelor descoperite, două tipuri și anume unul format din două părți cu mască și calotă (din bronz sau din fier) și al doilea, alcătuit din trei părți, ceea ce se adaugă la primele două fiind viziera⁵.

Din prima categorie cu mască de figură, pentru puține exemplare s-au găsit și calotele, dar chiar așa fiind, distingem totuși calota cu balama care se fixează peste mască și altele cu balama sub coafura din creștetul măștii, care se atașează peste calotă (în această de-a doua categorie predominînd frizura pe frunte).

La acestea din urmă, care ne interesează în mod deosebit pentru a trata subiectul propus, calota prezintă bucle așezate concentric, atît pentru cele cu figură de bărbați, cît și pentru cele cu figură de femei.

La măștile cu fața feminină, ca element de podoabă servește o panglică înnodată și o cunună de frunze, care acoperă locul de împreunare a măștii cu elementul calotă. Pe aceste măști se întîlnesc coafuri strînse, curgînd liber, sau voluminoase, înconjurate de diademe, șnururi, sau cununi, drept surplus de podoabă⁶. Unele, avînd părul întins în șuvițe fine sau pieptănătură prinsă în coc la ceafă, acoperă urechile, și în acest caz calota nu mai este prevăzută cu apărătoare de urechi.

În cronologie și datare se impune folosirea unui procedeu diferențiat sprijinit pe o cercetare exactă, uneori împrejurările descoperirilor neputînd da suficiente informații. E necesară apoi stabilirea unei relații cu portretistica romană și reprezentările idealizate și stilizate⁷. Evident, posibilitatea de comparare a măștilor de coif cu portretele ne oferă o bază de plecare în fixarea unei tipologii și cronologii, ținînd însă seama că în această comparare ele sînt un gen aparte al portretisticii, sînt elemente reprezentative cu trăsături generalizate și aparțin domeniului militar⁸.

³ *Ibidem*, p. 420.

⁴ H. Russel Robinson, *The armour of Imperial Rome*, Londra, 1975, p. 108.

⁵ P. Couissin, *op. cit.*, p. 411.

⁶ Jochen Garbsch, *Römische Paraderüstungen*, München, 1979.

⁷ G. Waurick, *Soldaten in der römischen Kunst: zur unterschiedlichen Darstellungsweise des Militärs in Rom und den Provinzen*, Roman Frontier Studies 1979, BAR. Oxford, 1980.

⁸ Marla Kohlert, în *Römische Paraderüstungen*, p. 19.

Din arta portretistică și plastica romană au fost luate elementele formale, fasonate pe noul gen cu tipuri de sine stătătoare, care se mențin fără mari variațiuni o epocă îndelungată. Totuși transformările stilistice fundamentale în portretistică și sculptură se repercutează și asupra figurilor de pe măștile de coifuri. De aici prudența metodologică în analiza contrastelor dintre variantele asemănătoare pentru precizarea tipologiei și cronologiei⁹.

Tipul în care se încadrează masca de coif de la Romula face parte dintr-o grupă ale cărei componente sînt legate prin multe elemente comune și se datează între ultimul sfert al secolului al II-lea și jumătatea secolului al III-lea. Exemplarele acestui tip s-au descoperit în Raetia, Italia, Germania Superior, Pannonia Superior, Dacia Inferior și Moesia Inferior. Măștile feminine au pieptănătura mai simplă decît a celor bărbătești și sînt ușor de identificat după diademe și ornamente. Unele coafuri sînt romane, altele la modă în provinciile estice ale imperiului¹⁰.

Masca de coif de la Romula a făcut parte din colecția maiorului Papazoglu, figurînd în muzeul Papazoglu, catalogată în 1865 drept „mască de bronz mare cu coroană de laure și diademă Musa Talia”¹¹ reprezentînd adică, după Papazoglu, muza Thalia¹². Mască înfățișînd figură de femeie o consideră și Al. I. Odobescu¹³, preluînd informația de la Papazoglu, folosită apoi și de profesorul D. Tudor¹⁴.

În fapt masca nu este o simplă figură din bronz, ci partea anterioară a unui coif de paradă așa cum a fost clasificată ulterior¹⁵ și cum o vom trata în încercarea noastră de reconstituire a ansamblului defensiv.

Masca a fost descoperită, după cum mărturisește D. Papazoglu lui Al. Odobescu, în 1863. În loc să intre în muzeul nostru național, cum constata cu regret atunci Al. I. Odobescu¹⁶, a fost cumpărată din colecția Papazoglu în 1873 cu 2 000 de franci¹⁷ pentru Muzeul de artă și industrie din Viena, azi *Kunsthistorisches Museum*, „lipsindu-ne de un document artistic interesant pentru antica cultură a provinciei Dacia”¹⁸, după ce mai înainte figurase la expoziția universală de la Paris din 1867. Încercările lui Odobescu pe lângă guvernul român de a o recupera au rămas fără rezultat.

Asupra locului de descoperire al măștii, indicat pentru prima dată de Benndorf¹⁹ și reluat de toți în publicațiile care au menționat-o, în Olt,

⁹ *Ibidem*, p. 20.

¹⁰ H. R. Robinson, *op. cit.*

¹¹ *Muzeul Papazoglu*, București, 1865, p. 30.

¹² Constantin C. Petolescu, IDR, II, p. 168.

¹³ Al. I. Odobescu, *Istoria arheologiei*, București, 1961, p. 263 (prelegerile din 1877).

¹⁴ D. Tudor, *Ottenia romană*, București, 1978, p. 139.

¹⁵ Otto Benndorf, *op. cit.*, p. 24 (vezi și nota 2), pl. X. L. Lindenschmit, *Alterthümer unserer Vorzeit* (AHV), Mainz, 1881, III, 11, pl. 2. H. R. Robinson, *op. cit.*, p. 124, pl. 363; IDR, II, p. 168; Jochen Garbsch, *op. cit.*, 0, 40, p. 69–70, pl. 24–2, cu restul bibliografiei, Radu Florescu, Ion Miclea, *Tezaurul transilvănene la Kunsthistorisches Museum din Viena*, București, 1979, p. 30, catalog 50, p. 32–33, fig. 63–64. Liviu Petculescu și Petre Gherghe, SCIVA, 4, 30, 1979, p. 606. Constantin C. Petolescu, SCIVA, 31, 1, 1980, p. 112.

¹⁶ Al. Odobescu, *op. cit.*, Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 32, indică descoperirea înainte de 1867.

¹⁷ O. Benndorf, *op. cit.*, p. 24. Pentru sumă cf. Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 32, care dă anul 1874 pentru plecarea măștii din țară.

¹⁸ Al. Odobescu, *op. cit.*

¹⁹ O. Benndorf, *op. cit.*, p. 24, nota 3. Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 32.

în apropierea mănăstirii Comana lângă satul Reșca²⁰ (districtul „Caracalla” după Benndorf, actualmente satul Reșca, comuna Dobrosloveni, județul Olt), singurul care se apropie de locul descoperirii ca unul care a vorbit direct cu cel în posesia căruia a intrat este Al. Odobescu, informat de maiorul Papazoglu că a găsit-o pe malul Oltului (nu la Celei)²¹.

Trebuie să facem precizarea că în apropierea satului Reșca nu există însă nici o mănăstire Comana, aceasta aflându-se în județul Ilfov (înainte pe teritoriul fostului județ Vlașca) și că la sud de Romula, lângă Devesel, pe malul drept al Oltului se află schitul Comanca în satul cu același nume²², de fapt locul de descoperire.

Figura măștii de coif este a unui cap de femeie executată într-un stil pur, cu părul ridicat, pieptănat subțire, surmontat de o coroană de frunze de laur, având la bază bucle cu onduleuri mari, acoperind urechile, prezentând pe obraz în dreptul lor bucle în colț, toată coafura fiind strinsă într-un șnur în formă de spirale, imitând un șirag de perle, care coboară de sub cunună despărțindu-se cu o ramură peste creștet și cu alta pe frunte și pe obraji, având în mijlocul frunții o semilună, caracteristică dealtminteri exemplarelor de acest fel²³ (fig. 1 a).

Ovalul feței alungit este bine conturat, fruntea proporționată, nasul subțire, gura mică și bărbia cu gropiță. Turnată în bronz și cizelată, masca este înaltă de 23,40 cm, cu lățimea maximă de 20,80 cm și adâncimea reliefului de 1,30 cm²⁴.

La partea superioară, sub cununa măștii, se află găurile cuiului de balama²⁵ (fig. 3) pentru racordarea cu locașurile de prindere a balamalei de pe calota coifului, azi pierdută. La baza măștii se află câte două perforații²⁶ — una în formă de stea și alta circulară (fig. 2 a) — pentru niturile de fixare a curelei deasupra apărătoarei de ceafă a calotei.

La interior în zona bărbiei, în stînga, se află punctată inscripția²⁷:

T.P II PRISCI

□

repetată pe partea dreaptă în forma

T.P II

> *RISCI*

²⁰ *Supra*, nota 15 la care se adaugă Ramsay MacMullen, *American Journal of Archaeology*, 64, 1, 1960, nr. 48, p. 36.

²¹ Al. Odobescu, *op. cit.*

²² N. Stolcescu, *Bibliografia localităților și monumentelor. Județele din România. I. Țara Românească*, București, 1978, vol. I, A—L, p. 187.

²³ O. Benndorf, *op. cit.*, p. 25 și nota 1, consideră semiluna „amuletă”. Pentru aceste caracteristici cf. Maria Kohlert, *op. cit.*, p. 24, J. Garbsch, *op. cit.*, p. 70 și Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 32, descriu acest șnur drept șirag de perle.

²⁴ Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, fac mențiunea că este cizelată, cu patină nobilă și că la expoziția de la Paris a fost „curățată alb”. Pentru aceasta vezi bibliografia indicată de Radu Florescu. Al. Odobescu, *op. cit.*, dă adâncimea: 12 cm, O. Benndorf, *op. cit.* p. 24, grosimea metalului de 1 mm, iar J. Garbsch, *op. cit.*, p. 70, lățimea de 21 cm. Socolim valabile ultimele dimensiuni, date de Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*

²⁵ O. Benndorf, *op. cit.*, p. 25, pl. X, L. Lindenschmit, *op. cit.*, Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 33; J. Garbsch, *op. cit.*, p. 70.

²⁶ Al. Odobescu, *op. cit.*, Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, nu precizează numărul, J. Garbsch, *op. cit.*

²⁷ Al. Odobescu, *op. cit.*

a

b

c

d

Fig. 1. a Masca de bronz a coifului de la Romula (colecția Kunsthistorisches Museum din Viena — nr. inv. VI 4946; o copie se află la Römisch-Germanisches Zentralmuseum din Mainz — nr. 6 487); b—c Calota unui coif cu mască de la Straubing (Muzeul din Straubing); d Calota unui coif descoperit la Ruit cu detaliile coafurii de spate (Württembergisches Landes Museum, Stuttgart).

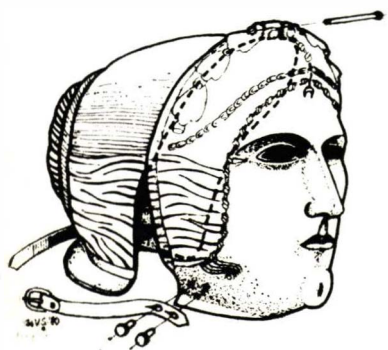
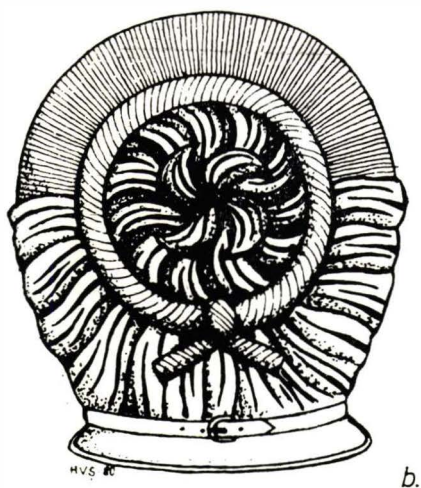
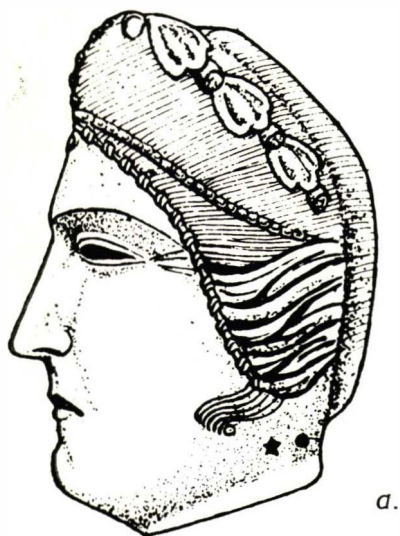

Fig. 2 a Profilul măştii de la Romula, după O. Benndorf, pl. X; b Încercare de reconstituire a calotei coifului cu mască de la Romula cu detaliile coafurii; c Sistemul de asamblare a celor două părţi ale coifului reconstituit; d Coiful roman de ceremonie de cavalerist (reconstituire).

și la mijlocul bărbiei

VITALIS

TCRISPINI ²⁸ (fig. 4)

Cele trei inscripții indică într-adevăr numele succesive a doi posesori, numai că primele două, identice și plasate simetric, trebuie citite

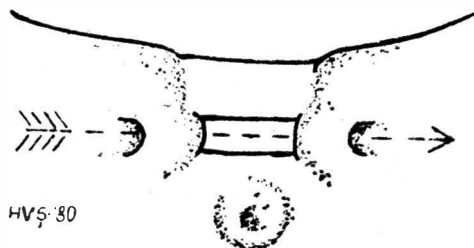

Fig. 3. Desenul urmelor de balama de sub cununa măștii de la Romula, după O. Benndorf, pl. X.

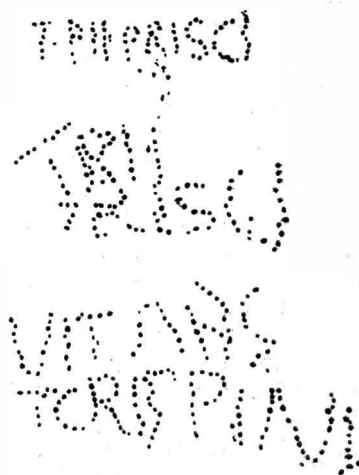

Fig. 4. Inscripțiile punctate de pe masca de la Romula.

nu *T. Pius Priscus* ²⁹, ci *T. Pius centuria Prisci*, datorită semnului indicator de centurie care se vede clar, în primul caz sub inscripție și în celălalt la începutul celui de-al doilea rând, unde este punctată și ligatura *PR* prin suprapunere.

A treia inscripție rămâne valabilă în lectura *Vitalis t(urma) Crispini* ³⁰.

Tipologic, și cum dovedește inscripția, masca aparține unui coif de cavalerie, de ceremonie sau folosit în manifestații hipice pe echipe, datat de la sfârșitul secolului al II-lea pînă către mijlocul secolului al III-lea, cu toate caracteristicile măștilor feminine, cu pieptănătura mai simplă, avînd ca trăsătură comună suprafața mai mare a măștilor de la începutul secolului al III-lea ³¹.

Reconstituirea coifului este înlesnită datorită pieselor de coif de cavalerie descoperite în castelul de la Straubing și în cel de la Ruit (Esslingen), dateate în prima jumătate a secolului al III-lea ³² și alcătuite

²⁸ O. Benndorf, *op. cit.*, p. 26, L. Lindenschmit, *op. cit.*, R. MacMullen, *op. cit.*; J. Garbsch, *op. cit.*, redau astfel aceste inscripții; O. Benndorf (vezi nota 2, p. 26) socotind pe Titus Pius Priscus făuritor și pe Vitalis posesor. IDR, II, nr. 378, nu precizează locul unde sînt plasate inscripțiile. Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 33, indică inscripția întregită *centuria I Prisci*, pe partea interioară a obrazului (cu traducerea „Centuria I a lui Priscus”), iar sub bărbie *Vitalis centuria Crispini* (cu traducerea „Vitalis din centuria lui Crispinus”).

²⁹ Odobescu, *op. cit.*; IDR, II, nr. 378; D. Tudor, *op. cit.*, p. 349.

³⁰ IDR, II, nr. 378.

³¹ H. R. Robinson, *op. cit.*, p. 108, încadrat în tipul coifului de cavalerie de ceremonie și exerciții E, p. 124—125; J. Garbsch, *op. cit.*, datează în a doua jumătate a secolului al II-lea, iar Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, în secolul al II-lea.

³² Keim J. Klumbach, *Der römische Schatzfund von Straubing*, München, 1951.

dintr-un grup care provine de la coifuri cu măști masculine și altul cu figuri feminine.

Cele trei piese și fragmente din al doilea grup, feminin ³³, încadrate într-o variantă apropiată tipului de la Romula ³⁴, prezintă detalii pentru pieptănătura de pe mască, detalii care fac legătura cu cele de pe calotă ³⁵, și pentru apărătoarea de ceafă, ușor evazată, întărită la margine și recurbată. Deosebirea față de cel de la Romula constă în existența pe calotă a apărătoarelor de urechi, datorită dispunerii coafurilor de pe măștile acestei categorii, care lasă urechile libere.

Partea ce ar urma să întregim, calota, continuă coafura măștii avind diadema, în cazul acesta pe calotă (fig. 1/ b), datorită sistemului de montare a balamalei la calotă, așezată peste mască. Așa cum se poate observa pe profilul care urmărește linia coafurii (fig. 1/c), pentru care detalii de spate ne oferă cealaltă piesă aflată în Muzeul național din Stuttgart (fig. 1/d), cocul este făcut în onduleuri mari în spirală susținut de o panglică cu fundă simplă la bază.

Avind aceste elemente, calota măștii de la Romula poate fi reconstituită la partea superioară cu o pieptănătură deasă ca cea de pe mască, pînă la nivelul buclelor, în onduleuri mari împletite în coc strins cu o panglică, avind ornamentele buclelor reliefate (fig. 2/b). După același model ar trebui conturată și apărătoarea de ceafă scurtă, ușor evazată și recurbată la margine sau prevăzută cu o întăritură metalică.

Pentru partea superioară de îmbinare a celor două părți este montat sistemul de balama pe creștetul măștii și al calotei, care pivotau ³⁶ permițînd măștii să fie ridicată sau lăsată pentru acoperirea capului.

În privința părții inferioare, cel mai practic și simplu dispozitiv este atașarea cu ajutorul unei curele, prevăzută cu o cataramă, trecută deasupra apărătoarei de ceafă, susținută la capete de nituri aplicate la baza măștii, sub urechi ³⁷.

Avind urmele sistemului de asamblare pe masca de la Romula și reconstituind calota, pe mască părul fiind pieptănat peste urechi și existînd orificiile de trecere a cuiului balamalei montată la calotă, masca se racordează la aceasta suprapunîndu-i-se, găurile de la bază, sub urechi, reprezentînd locurile unde au fost fixate niturile (fig. 2/c).

Deși forma astfel reconstituită (fig. 2/d) cu documentarea la îndemînă în stadiul actual al cercetării ar putea fi corectă ³⁸, firește nu putem afirma că aceeași manieră a stat la baza făuririi coifului de către armurierii romani, singurul element de certitudine fiind execuția prin turnare.

Mai greu este de stabilit din ce unitate a făcut parte călărețul, posesor al coifului discutat în prima jumătate a secolului al III-lea, după părerea noastră din garnizoana Romula, locul de descoperire fiind pe malul drept al Oltului, la sud de localitate, unde piesa putea fi adusă de ape.

³³ Walke Norbert, *Das römische Donaukastell Straubing (Sorviodunum)*, Berlin, 1965, pl. 103.

³⁴ H. R. Robinson, *op. cit.*, p. 108, 124, pl. 320, 321, p. 115, pl. 323.

³⁵ *Ibidem*, p. 116.

³⁶ P. Coulssin, *op. cit.*, p. 411; H. R. Robinson, *op. cit.*, p. 109.

³⁷ H. R. Robinson, *op. cit.*, p. 110.

³⁸ Mulțumesc călduros și pe această cale lui Horla Vladimir Șerbănescu pentru prețiosul său aport în reconstituirea coifului cu mască de ceremonie de cavalerist de la Romula.

Excludem ca unitate *cohors I Flavia Commagenorum*, care prin analogie cu *cohors II Flavia Commagenorum sagittariorum equitata*³⁹, ar fi putut fi tot o *equitata*, staționară în segmentul sudic de pe *limes Alutanus*⁴⁰ și la Romula⁴¹. Ne gândim, de asemenea, că n-ar putea proveni, fără a exclude cu totul această variantă, nici de la *numerus Surorum sagittariorum*, trupă de călăreți staționând la Romula⁴² din timpul lui Antoninus Pius pînă la începutul secolului al III-lea, după care este transferată în Africa ca unitate manevrieră de călări⁴³.

În această situație, după datarea coifului pînă la jumătatea secolului al III-lea, emitem pentru moment ipoteza apartenenței în această perioadă a celui de-al doilea posesor, *Vitalis*, încadrat în turma decurionului *Crispinus* din componența unei cohorte de *equites legionarii*⁴⁴, repartizată cu o centurie⁴⁵ uneia din detașamentele de legiuni venite la Romula cu prilejul atacurilor carpice din anii 245—247.

Propunem în acest sens una din *legio XXII primigenia Philippianorum*⁴⁶, venită de la *Mogontiacum* din Germania Superior, unde au mai fost descoperite măști pentru coifurile de ceremonie ale acestei legiuni⁴⁷, decît una din legiunea VII Claudia⁴⁸ de la care nu ne-au ajuns încă asemenea exemplare, ceea ce nu înlătură în egală măsură propunerea de a proveni și de la unul din călăreții celei de a doua legiuni.

Oricum posesorul coifului, călărețul roman, făcea parte dintr-una din echipele hipice ale căror întreceri se desfășurau poate în arena amenajată în acest scop, în cartierul destinat acestor manifestații, care trebuie să fi existat într-un oraș ca Romula.

MASQUE D'APPARAT TROUVÉ À ROMULA ET UN ESSAI DE RESTITUTION DU CASQUE DE CAVALERIE ROMAINE

RÉSUMÉ

Une fois effectuée l'attribution typologique et précisée la chronologie des masques d'apparat des casques romains en général — avec un regard spécial sur les traits caractéristiques de la catégorie à laquelle appar-

³⁹ W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxilliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 124—126. K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 173.

⁴⁰ IDR, I, p. 108—112, nr. 13; IDR, II, p. 170, nr. 382.

⁴¹ Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, în *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 359.

⁴² IDR, II, nr. 341, 350, 383.

⁴³ M. Spedel, *Dacia*, N. S., 17, 1973, p. 169 și urm., cf. M. Euzennat, în *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*.

⁴⁴ DA, s.v. *equites, turma*.

⁴⁵ La practica obișnuită ca o centurie să-și indice numele după comandantul ei, date recente dovedesc că detașamentele de legionari își numeau centurile și după cohortă sau grad, cf. M. Spedel, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bonn, 30, 1970, p. 120, nota 6.

⁴⁶ IDR, II, nr. 325, 326, cu discuțiile din SCIVA, 31, 1, 1980, p. 113.

⁴⁷ J. Garbsch, *op. cit.*, 0.9, p. 64, pl. 18 — 3 și celelalte provenite de la legiunile din Germania Superior.

⁴⁸ IDR, II, nr. 327, 328, cu propunerile de întregire în altă lectură făcută de M. Spedel, *op. cit.*, p. 119 și urm.

tient la pièce en question — , le masque de Romula offrant certains éléments de jointure avec la calotte du casque, l'auteur tente la restitution de celui-ci et de ce complet protecteur dans son ensemble.

Il faut préciser au préalable que le masque conservé initialement dans les collections du musée Papazoglu de Bucarest se trouve présentement au Kunsthistorisches Museum de Vienne. Cette pièce a été trouvée en 1863 sur la rive droite de l'Olt, à un endroit situé au sud de Romula, dans le voisinage du skyte de Comanca attenant au village du même nom (dép. d'Olt) et non dans le voisinage du monastère de Comana (dép. d'Ilföv), comme on l'a affirmé jusqu'à présent, de manière érronée.

La revue des détails d'exécution de l'objet, avec certaines mises au point qui font défaut dans les descriptions précédentes, permet la constatation que ce masque appartient à la catégorie de casque sans oreillons parce que la calotte recouvre les oreilles en les protégeant. Les trous au sommet du masque s'articulaient sur le dispositif des gonds montés sur le casque, actuellement perdus. Le raccordage se faisait par superposition et par les rivets de la mentonnière. Par analogie avec les pièces et les calottes de casques ornées de figures féminines trouvées jusqu'à présent, l'auteur s'attache à reconstituer l'ensemble, aboutissant également à sa datation dans l'intervalle compris entre la fin du IIe siècle et le milieu du IIIe.

Tout en acceptant l'appartenance successive de cette pièce à deux personnes différentes, l'auteur réexamine les trois inscriptions en pointillé. Par suite de ce nouvel examen, il propose une autre lecture pour les deux premières inscriptions, lecture qui tient compte du sigle de la ceinture, à savoir : *T Pius centuria Prisci*. Quant à la troisième inscription, la lecture *Vitalis t(urma) Crispini* reste valable.

Si Romula était bien la garnison du cavalier respectif, il est plus difficile de préciser l'unité dont il faisait partie. Sans écarter absolument la possibilité qu'il s'agisse de quelque militaire du *numerus Surorum sagittariorum* — stationné à Romula depuis le règne d'Antonin le Pieux jusqu'au commencement du IIIe siècle — , compte tenu de la datation du casque jusque vers le milieu du IIIe siècle, l'auteur avance comme hypothèse de travail l'appartenance de ladite pièce en dernier lieu à un Vitalis enrégimenté dans la *turma* du décurion Crispinus. Or, cette *turma* pouvait faire partie d'une cohorte d'*equites legionarii*, avec une centurie répartie à l'un des détachements composant les légions envoyées à Romula lors des attaques carpiques des années 245—247. On serait, surtout, enclin de penser à la *legio XXII primigenia Philippianorum*, venue de *Germania Superior*, où ont été mis au jour d'autres masques pour casques d'apparat appartenant à la légion respective.

Quoiqu'il en soit, le cavalier romain devait faire partie de l'une des équipes hippiques, dont les concours se déroulaient, vraisemblablement dans un manège aménagé à cet effet, quelque part dans le quartier réservé à cette sorte de manifestations — quartier dont une ville de l'importance de Romula ne pouvait en être démunie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. *a* Masque en bronze du casque de Romula (coll. du Kunsthistorisches Museum, Vienne, n° VI 4946, avec une copie au Römisch-Germanisches Zentralmuseum de Mainz, n° 6487); *b-c* Calotte d'un casque à masque de Straubing (Musée de Straubing); *d* Calotte d'un casque trouvé à Ruit avec les détails de la coiffe vue du dos (Württembergisches Landes Museum, Stuttgart).

Fig. 2. *a* Le profil du masque de Romula, d'après O. Benndorf, pl. X; *b* Essai de restitution de la calotte du casque à masque de Romula avec les détails de la coiffe; *c* Le système de jointure des deux parties du casque restitué; *d* Casque d'apparat du cavalier romain (restitution).

Fig. 3. Le dessin des traces laissées par les gonds sur la couronne du masque de Romula, d'après O. Benndorf, pl. X.

Fig. 4. Les inscriptions du masque de Romula, en pointillé.

